

DOKUMENTUM

G. W. F. HEGEL HABILITÁCIÓS VITÁJÁNAK FILOZÓFIAI TÉZISEI LATINUL ÉS MAGYARUL

FORDÍTOTTA ÉS MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKEK ELLÁTTA:

SZIGETI JÓZSEF

THESES

I.

Contradictio est regula veri, non contradictio, falsi.

II.

Syllogismus est principium Idealismi.

III.

Quadratum est lex naturae, triangulum, mentis.

IV.

In arithmetica vera nec additioni nisi unitatis ad dyadem, nec subtractioni nisi dyadis a triade, neque triadi ut summae neque unitati ut differentiae est locus.

V.

Ut magnes est vectis naturalis, ita gravitatio planetarum in solem, pendulum naturae.

VI.

Idea est synthesis infiniti et finiti, et philosophia omnis est in ideis.

VII.

Philosophia critica caret Ideis, et imperfecta est Scepticismi forma.

VIII.

Materia postulati rationis, quod philosophia critica exhibet, eam ipsam philosophiam destruit, et principium est Spinozismi.

IX.

Status naturae non est injustus, et eam ob causam ex illo exeundum.

X.

Principium scientiae moralis est reverentia fato habenda.

XI.

Virtus innocentiam tum agendi tum patiendi excludit.

XII.

Moralitas omnibus numeris absoluta virtuti repugnat.

T é t e l e k

I.

Az ellentmondás az igaz szabálya, a nem ellentmondás a hamisé.

II.

A következtetés az idealizmus elve.

III.

A négyzet a természet törvénye, a háromszög a szellemé.

IV.

Az igazi számtanban nincs helye más összeadásnak, mint az egység hozzáadásának a kettősséghez, más kivonásnak, mint a kettősség kivonásának a hármasságból, és sem a hármasság, nem összeg, sem az egység nem különbség.

V.

Miként a mágnes a természeti emelő, azonképpen a bolygók nehézkedése a Nap felé a természet ingája.

VI.

Az eszme a véges és a végtelen szintézise, és az egész filozófia az eszmékben él.

VII.

A kritikai filozófiából hiányoznak az eszmék s nem más, mint a szkepticizmus tökéletlen formája.

VIII.

A kritikai filozófia felállította észposztulátumnak anyaga, magát ezt a filozófiát rombolja le, s nem más, mint a spinozizmus elve.

IX.

A természeti állapot nem igazságtalan, s éppen ez okból kell túllépni rajta.

X.

Az erkölcs tudományának elve a sors tisztelete.

XI.

Az erény éppúgy kizárja magából a cselekvés, mint a szenvedés ártatlanságát.

XII.

A tökéletes erkölcs ellentétben áll az erénnyel.

Magyar nyelven először jelennek meg Hegel habilitációs vitájának szellem-től sziporkázó tételei, melyeknek megvédése az eljárás alapjául szolgáló (és az egyetem engedélyével utólag benyújtott) filozófiai disszertáció elfogadásával együtt az egyetemi előadás jogát — „licentia legendi” — szerezték meg számára. A disszertáció címe: „De orbitis planetarum” (A bolygók pályájáról). A vita — Schelling támogatásával — Hegel 31. születésnapján, 1801. augusztus 27-én folyt le.

A vitára bocsátott tételek, két tétel (a III. és az V.) kivételével nem a természetfilozófiai gondolkört kivonatolják. Hegel aforisztikus gondolatai — amelyek szándékoltan is az újrafelidézett összavak stiláris homályával kívánnak hatni, persze semmi esetre sem az akkor már különben is felbomlott jénai romantika, hanem a goethei „Urworte. Orphisch” szellemében — sokkal inkább a disszertáció idealista dialektikában fogant filozófiai előfeltevéseit és ezeknek (IX—XII.) a társadalmi-erkölcsi világra kiterjesztett következményeit mondják ki. A két problémakör között a VII. és VIII. tételben nyíltan megfogalmazott bírálat a szubjektív idealizmus objektív idealista és dialektikus bírálata, jelesen a kanti és részben a fichtei kriticizmusé; ám a kriticizmus kritikája, a dialektikus metakritika kimondatlan polémiával volta-képpen az összes többi tételt is áthatja. Nem kívánom Hegel tételeit elhelyezni személyes, valamint a klasszikus német filozófia fejlődésében. Talán nem lesz azonban haszontalan néhány kommentár; elősegítheti a tételek elmélyültebb, bár a közvetlen feldolgozást lényegében meg nem haladó megértését.

I. t.: A „szabály”: módszertani szabály, mint Descartes-nál a „szabályok az értelem vezetésére” (regulae ad directionem ingenii), a gondolkodás és kutatás vezérfonala. A tétel hadat üzen az abszolutizált és éppen abszolutizált-ságában metafizikus módszertanná duzzasztott formális logikai alapelvnek, a nem ellentmondásnak, amelyet a formális logika ellentmondási elvnek (principium contradictionis-nak) nevez. Minden gondolkodás és kutatás terméketlen marad, amíg az elvont azonosságok között vergődik és nem jut el a vizsgált jelenség összmozgását meghatározó valóságos ellentmondásig. Hegel eme helyes gondolata már a mozgás és változás ellentmondásos lényegének tisztult felfogásán nyugszik. „A mozgás és változás ugyanis nem más, mint az azonosság örökös visszaállítása a különbségből és a különbség újrateremtése, szisztole és diasztole” — írja disszertációjában. („Erste Druckschriften”, F. Meiner, 1928, 388.)

II. t.: A következtetés azért az idealizmus elve, mert Hegel a szoros értelemben vett logikai kategóriákat is, tehát fogalmat, ítéletet, következtetést az objektív valóság mozgástörvényeinek tartja. S minthogy a következtetés — legalábbis a későbbi kifejtésekben — a fogalom és ítélet egysége, magasabb szintézise, amely az ellentétek, a szélső fogalmak mozgását a középfogalom segítségével közvetíti (ahol is a következtetés többszörös rendszere lép elénk, mivel minden középfogalom szélső fogalommá és minden szélső fogalom középfogalommá válik), azért ez a konkrétta vált mozgás közvetlenül átvezet az eszei objektívításhoz, mint a szubjektum és objektum azonosságának legmagasabb formájához. A később kidolgozott hegeli koncepció racionális magvát Lenin világította meg: „Hegel valóban *b e b i z o n y í t o t t a*, hogy a logikai formák és törvények nem üres burkok, hanem az objektív világ

tükrözései. Helyesebben nem bebizonyította, hanem *zseniálisan megsejtette*.” (Lenin Összes Művei, 29, Kossuth 1972, 147.) A „megsejtette” kifejezés Leninnél a visszatükrözésre vonatkozik, s nem arra, amire a vulgarizátorok vonatkoztatták, nem a dialektikára, amelyet Hegel teljesen tudatosan dolgozott ki, ha egyben idealista módon misztifikált is. Amit Hegel nem sejtett meg a logikai kategóriák visszatükrözés jellegével kapcsolatban, az az, hogy fogalom, ítélet, következtetés az objektív mozgás sajátosan lerövidített s így minőségileg is sajátos tükrözései a szubjektumban. Fogalom, ítélet és következtetés Hegelnél nem azért szerepelnek később a „Logika tudományá”-nak második részében, „a szubjektív logikában”, mintha csak az emberi szubjektum tevékenységére és gondolkodására vonatkoznának, jóllehet erre hatványozottan vonatkoznak, mivel benne válnak tudatos mozgássá, hanem azért, mert az objektivitás, tehát a lét és lényeg kategóriáit végső soron ezek teszik *fejlődő* szubjektummá. A hegeli logikában az *előrehaladás* az elvonttól a konkrétig egyszersmind *visszatérés* is azokhoz a mélyebb alapokhoz, amelyek reális mozgási terei a rájuk épülő és bennük működő elvontabb kategóriáknak. Ezért engedhette meg magának Hegel berlini korszakában azt a „tréfát”, hogy — mint a holland hegelianus C. J. P. J. Bolland Leideni Collegium Logicumban (i. k. 354.) közli — egy ízben fordítva, a végén kezdve és a kezdetén végezve adta elő logikája anyagát; a szokásos szintetikus tárgyalás, lét—lényeg—eszme sorrendje helyett a konkrét eszméből kiindulva analitikusan a lényegen át haladt a létig. Mindez 1801-ben jórészt még a jövő zenéje. De a II. tétel nemcsak arra mutat, hogy Hegel ismételten behatóan foglalkozik a formális logika dialektikus meghaladásával, hanem arra is, hogy szemben Kanttal és Fichtével, akik nemigen méltányolták a szillogisztikát, ő új alapon igyekszik a következtetési formákat a logikai érdeklődés középpontjába állítani.

III. t.: Mindkettő játékosan odavetett szimbólum. A háromszög a triádé (tétel—ellentétel—összetétel), amelyről azonban Hegel már akkor is tudta, hogy adott esetben tetrád, a négyszög — még kevésbé adekvátan — a metafizikus természetfelfogásé, akkor is, ha Hegel itt a természetről beszél. Szerinte ugyanis a mechanikus szemléletű természettudomány valóban létező — többnyire négyzetes — összefüggéseket fejez ki, de nem jut el a természet mélyebb, „szellemi” arculatának dialektikus lényegviszonyaiig. Illetve, ha eljut, akkor már más és több mint ön maga — spekulatív természetfilozófia. Ismeretes, hogy Engels — aki elsőként világította meg a természetfilozófia viszonylagos történelmi jogosultságát a schellingi, hegeli, okeni időkre nézve — határozottan elvetette a természetfilozófia szükségességének szisztematikai koncepcióját, amelyben az idealizmus megnyilvánulását látta. A materialista dialektika célját a természettudomány vonatkozásában abban jelölte meg, hogy saját kategóriáival gazdagítsa a természettudomány elméleti és kísérleti eszközeit, ily módon lerövidítse a természetkutatás útját és elősegítse átfogó, adekvát elméleti szintézisek megteremtését. Marxisták célja ezen a téren ma sem lehet más; aligha lehet pl. a természetfilozófia feltámasztása, összekapcsolva azzal a nem kevésbé problematikus felfogással, amely a filozófia módszerét a „spekulációban” látja, mintha a gondolkodás, vagy pláne ennek magasiskolája, a dialektikus gondolkodás, azonos volna a spekulációval. Nem előrelépés, hanem visszalépés lenne ez a múlthoz, s minthogy ez a múlt tovább él a polgári filozófia jelenében, azért végső soron óhatatlanul átcsúszás a polgári álláspontra.

Tudományosan az olyan nagyságrendű tévedés, mint Hegelé, ma is eleven intő példa. Akkor is, ha a tézisek mögött álló Orbitis planetarum természetfilozófiai tévedése korántsem intézhető el úgy, ahogyan a mai polgári tudomány és filozófiatörténet teszi, amely egyszerűen spekulatív számmisztikát lát benne. Nem lehet azonban pusztán a disszertáció függelékeként szereplő harmadik rész problémáit kiragadni. S még ebben a tekintetben is: miért lenne a harmadik rész hipotézise (Hegel maga nevezi ezt hipotézisnek), amellyel Hegel az akkor ismert bolygók Naptól való távolságának mértékviszonyát kívánta matematikailag kifejezni, egy Platon Timaiosra által ránk hagyott hatványsor segítségével számmissztika, amikor ugyanezre az időre nézve hiteles természettudományos hipotézisnek tekintik a Bode és Titius által felállított ugyanezen mértékviszonyokat kifejező aritmetikai sort. Csak azért, mert Hegel sora a pithagoreizmusból ered? Az egyik feltevést éppúgy nem igazolták a később felfedezett bolygók (Neptun és Pluto) pályái, mint a másikat. Nem a dialektika szédült szárnyalásáról van itt szó. Hegel kísérletében egyszerre mutatkozik meg a Marx emlegette kritikátlan idealizmusa s nem kevésbé kritikátlan pozitívizmusa: végleges tényként fogadja el az adott bolygószámot és sorrendet s nem törődik a megismerés továbbhaladásával, egyik megnyilatkozásaként a dialektikával ellentétes zárt idealista rendszer erőszakolásának. Pedig az asztronómiai előrelépés már megtörtént a disszertáció írása idején, bár Jénában nem tudtak a tényről. 1801. január 1-én fedezték fel Palermóban a Ceresnek elnevezett planetoidot, amely a Mars és a Jupiter közötti távolságot felelvén, Bode és Titius hipotézisét látszott megerősíteni, megszüntetve ily módon a Hegel számára kiindulópontul szolgáló tényt: a Mars és Jupiter közötti „rendellenesen” nagy távolságot. 1817-ben az „Enciklopédia” első kiadásában, tehát az első alkalommal, mikor ismét természetfilozófiai kérdésekről beszél, Hegel önkritikusan el is ejti korábbi hipotézisét. Nem jut el azonban annak felismeréséig itt sem, hogy a valóságos problémát — miért szükségszerű a bolygók adott pályája — csak a Naprendszer dialektikusan felfogott keletkezéstörténete oldhatja meg, Kant kozmogóniai kezdeményezésének magasabb szintű folytatása. S ez a megjegyzésünk már a lényegét érinti a disszertáció idealista tévedéseinek, szemben az állítólagos pithagoreizmussal. Mert éppen a dialektikus fejlődésgondolat hiánya torzítja el újból és újból azokat a figyelemre méltó kritikai szempontokat, amelyeket Hegel a dialektikus módszer birtokában kora természettudományos fogalomalkotásaival kapcsolatban tesz, így az abszolút magyarázó elvként szerepeltetett — tautologikus — erőfogalommal, a Newton-féle tangenciális és centripetális erők véletlen viszonyával, vagy a matematikai fogalomalkotás és a fizikai realitás viszonyával kapcsolatban. Ismeretes, hogy Engels a természetdialektikában magasabb szinten újra felvetette ezeket a kérdéseket.

IV. t : Az „igazi számtan”: a dialektika. Meg kell találni az egység pozitív mozzanatát, azaz a kölcsönös feltételezettséget az egymást kizáró ellentétek kettősségében, így jön létre az „egység hozzáadásával” a hármasság, a triád. S megfordítva: ha kiindulópontként, összjelenségként a triád hármassága van adva, akkor az egységet kell megkeresni oly módon, hogy kiemeljük az egymást kizáró pólusokat — „kivonva a kettősséget” — a hármasságból. S minthogy az azonosság és nem-azonosság azonosságának eme vonatkozásai olyan dialektikus minőségi vonások, amelyeknek külsőséges, esetleges oldala csak a mennyiségi mozzanat, azért Hegel ismételten hangsúlyozza, hogy nincs

itt szó valóságos aritmetikáról, sem összeadásról, sem kivonásról; sem a triád, sem a dialektikus egység, sem a hozzájuk vezető gondolataktus nem mennyiségi, hanem minőségi természetű. Nyilvánvaló, hogy Hegel csak játszik itt az „igazi számtan” gondolatával, nem kíván semmiféle a természetfilozófiához hasonló filozófiai matematikát kiépíteni, bármennyire is érdekelt a matematika filozófiai alapjainak kutatásában. E tekintetben éles ellentétben áll egyes epigonjaival, akik inkább „filozófiai matematikával”, mint a matematika filozófiájával kívántak foglalkozni.

V. t.: Nincs természettudományos értelme, merő természetfilozófiai spekuláció. Hegel ezen a ponton csak a schellingi természetfilozófia megalapozatlan analogizálásait folytatja. E spekulatív áldialektikus elképzelés lényege a következő: Ahogyan a mágnesnek két pólusa van, azonképpen a Naprendszernek is: a bolygópályák ellipszisének két gyújtópontja. Ellentétben azonban a mágnes mindkét pólusának realitásával, a Naprendszerben csak az egyik gyújtópontnak van reális jelentősége, annak amelyben a Nap helyezkedik el, a másik gyújtópont csak ideális matematikai pont. A Naprendszernek tehát egyetlen „felfüggesztési” pontja van, s ezért a disszertáció szavaival „a természeti magnetizmus a természeti ingába megy át” („Erste Druckschriften”, 388.), ahol is ez az „átmenet” nem reális időbeli egymásután, hanem szerkezeti, „logikai” feltételezettség. A véges földi ingával szemben ez az intenzív végtelen inga nem jobbra-balra leng ki, hanem zárt elliptikus görbét ír le a nehézségi erő hatására.

VI. t.: A kanti és fichtei filozófiában az ész eszméi nem teremtik, csak szabályozzák a megismerést, amelynek folyamatát teljes egészében a véges értelmi kategóriák hordozzák. Hegel egyik alapgondolata az, hogy a részek, részjelenségek is csak egy átfogó tagolt rendszer intenzív végtelenségében ismerhetők meg, a rendszer egészében betöltött funkciójuknak megfelelően. A relatív totalitások, részrendszerek pedig mindig magukon viselik az abszolút totalitást, a legátfogóbb rendszer jegyét, azét amely extenzíve és intenzíve is végtelen; persze a relatív és abszolút totalitás dialektikájának megfelelően ez a részesedés az egészben nagyon különböző képletet mutat. Az eszme az intenzív és extenzív végtelenségben fejezi ki a véges jelenségeket is. Ezért szintetizálódik a dialektikus eszmében a véges és a végtelen. S minthogy a filozófia a legegyszerűsebb tudomány, amely a viszonylagos totalitásokat is az abszolút totalitást, a világegész szempontjából érti meg, azért ez a tudomány a maga egészében s részterületeiben is az eszmékben él.

VII. t.: A kritikai filozófiából, Kantból és Fichtéből a fenti értelemben vett eszmék hiányoznak, s nem a közönséges értelemben vett eszmék, a mély filozófiai gondolatok. A valóság eszmei megismerésével való szembefordulás pedig szükségképpen szkepticizmus. De a kriticismus szkepszise tökéletlen. Egyrészt azért, mert a szkepszis elvét, a kritikai tagadást — hogy valóban következetes legyen — végig kell vinni, ki kell terjeszteni magára a tagadásra is, s a tagadás tagadása már a tagadás megtagadása, vagyis újbóli állítás, az eszme újratételezése. Másrészt a kritikai szkepszis tökéletlen az antik szkepszisen mérve is. Hiszen az antik ott érvényesítette szkepsziséjét, ahol ez az idealista Hegel szerint nagyon is helyénvaló, az érzékeléssel és az érzéki csalódásokkal szemben, bár nem emelkedett túl teljesen a negativitáson, míg a kanti—fichtei szkepszis ott érvényesül, ahol ez, az előbb kifejtett okokból, a tagadás tagadásának dialektikus szükségszerűsége miatt, az ésszerű (dialektikus, vagy Cusanussal szólva intellectualis) és nem pusztán értelemszerű (meta-

fizikus, vagy ismét Cusanussal szólva, aki kezdeményezője volt a gondolkodás eme két szintje megkülönböztetésének: rationalis) gondolkodás elkerülhetetlensége miatt végső soron lehetetlen: az ésszel, eszmékkal szemben.

VIII. t.: Az „észposztulátumok anyaga” a Kant-féle „gyakorlati ész” posztulátumainak tartalmát jelenti: az akarat szabadságát, a lélek halhatatlanságát, isten létét és — legalábbis az objektív idealista Hegel szemében ezek összességüként — a világegészet is. Minthogy ezen posztulátumoknak tartalma ellentétben áll a posztulátum formájával, azzal hogy létező és megismerhető valóság helyett pusztán követelményekként vannak tételezve, azért a kanti filozófia minden egyes része önmagában is ellentmondásos s elméleti és gyakorlati része egymásnak is ellentmond. Hegel azért beszél itt az észposztulátumok anyagáról és nem tartalmáról, mert ezen anyagok specifikus kanti tartalma, legalábbis úgy, ahogyan Hegel végiggondolja ezeket, az „észszerűtlenség”. Az észposztulátumok Kell-je „annak bevallása, hogy a végest meg *kellene* szüntetni . . . az észnek léteznie *kellene*, de csak egy olyan hitbe helyezik, amelynek tartalma üres . . . s ez a tartalom, ha már jellegét pozitívan kellene kifejeznünk, az ésszerűtlenség, lévén egy abszolúte át nem gondolt, meg nem ismert és fogalmilag meg nem ragadott tulsó” (Hegel: „Sämtliche Werke”, I, 324.) — írja nem sokkal a tételek után. S megkülönbözteti a *filozófia* szellemét a *kanti* filozófia szellemétől, amelyben a filozófia *szelleme* és a kanti filozófia *rendszere* birkóznak egymással: „a filozófia szelleme abban áll, hogy van tudata a legfőbb eszméről, de ezt a legfőbb eszmét kifejezetten ismét kiirtja. Ezért kétféle szellemet különböztetünk meg, amely a kanti filozófiában láthatóvá válik, az egyik a filozófia szelleme, amely a rendszert állandóan lerombolja, s a másik a rendszer szelleme, amely az ésszeme megölésére tör, az utóbbi — szellemtelen szellem . . .” (Uo. 272.). Ezek az ellentmondások s az ellentmondások ellentéte az észposztulátumok anyagával a kriticismus egész épületét alapjáig rombolják — az „Ítéldörö”-ben tett kanti áthidaló kísérlet ellenére — s a romokból a spinozizmus tűnik elő, azaz a metafizikusan felfogott, nem dialektikus, nem fejlődő szubsztancia, a Deus sive Natura, isten avagy a természet, mint a posztulátumok anyagát egységbe foglaló eszme.

IX. t.: Minthogy az egész az ellentétekben él és mozog, amelyek a legkülönbözőbb formában alakítják és hatják át egymást, ezért Hegel számára elfogadhatatlan mind a Rousseau módjára pozitíve idealizált természeti állapot (= az emberiség társadalmi ősállapota), mind a Hobbes módjára negatíve idealizált. Az ősállapot Hegelnél csak *nem* igazságtalan, de nem is igazságos, mert igazságosság csak a saját ellentétének, az igazságtalanságnak leküzdésével jöhet létre, ezért a nem igazságtalan állapoton szükségképpen túl kell emelkedni. A „nem igazságtalanban” levő negatív mozzanat a negatívitás „szörnyűséges hatalmát” jelenti, amely megtagadva önmagát létrehozza a nem nemigazságtalanság, azaz az igazságtalanság állapotát s ezzel az igazság akaratát, megnyitva az emberiség ellentmondásos haladásának szükség-szerűen felemelkedő útját.

X. t.: Az előbb vázolt idealisztikus történetfilozófiai háttér történetisége itt sorssá mitologizálva jelentkezik, de világos, hogy Hegel az erkölcsi problémákat — ellentétben a kriticismussal — e fogalommitológiába szöve is történeti alapra helyezi. Hogy a tisztelet szó nem valami öntudatlan önátadást jelent egy fatalisztikusan fetiszizált sorsnak, még kevésbé holmi nietzschei „amor fati”-t, ez kiderül a következő aforizmából.

XI. t.: Kant (és Fichte is) kizárja etikájából az erkölcsi követelmények összeütközésének gondolatát, így az erkölcs mindig ártatlan, mert semmiféle negatív vonatkozása nincs. Szemükben nemcsak az ártatlanság erény, hanem az erény maga az ártatlanság. Hegel az így felfogott ártatlanságban bárgyúságot lát, mert a valódi erényes magatartás mind a cselekvésben, mind a szenvedésben az ellentmondások tömkelegén keresztül tör utat a haladó és magasabb rendű számára.

XII. t.: A fenti értelemben vett konkrét, történelmileg kipróbált erénnyel állítja szembe Hegel az idealisztikusan elképzelt, sehol nem létező „tökéletes”, vagyis az ellentmondást nem ismerő erkölcsöt. A reális erény az ellentmondáson, az ideális erkölcs a nem-ellentmondáson alapul. A XII. tétel így visszautal az I.-re: „Az ellentmondás az igaz szabálya, a nem ellentmondás a hamis” — ez érvényes az erkölcs világában is. Ezzel a kör bezárult, a kígyó a saját farkába harapott, a tételek sora — magasabb szinten reprodukálva a kiindulást — lezárulhat.